

Bir şeyin barəsində heç bir təsəvvür olmadan, əvvəlcədən planlaşdırılmadan, gözlənilmədən və heç bir kənar təsir olmadan meydana çıxmasına təsadüfən əmələ gəlmə deyilir.

“Mən filankəsi təsadüfən gördüm, onunla təsadüfən rastlaşdım”, “təsadüfən əlimdən düşdü”, “dünya təsadüflərlə doludur” kimi cümlələr sanki nitqimizin və söhbətlərimizin ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Fərqi nə varmadan bu ifadədən yerli-yersiz istifadə edirik. Ancaq onun həqiqi mənasını bir çox hallarda anlamırıq.

Təsadüf nədir? Bir hadisənin təsadüfən baş verməsi yaxud təsadüfi proseslər dedikdə əslində nə nəzərdə tutulur?

Təsadüf – hadisələrin məqsədsiz və səbəbsiz şəkildə cərəyan etdiyini təsvir etmək üçün işlədilən anlayışdır. Əgər ortada hər hansı bir səbəb və məqsəd varsa, onda təsadüfə yer yoxdur. **“Təsadüf” sözünün mənası “özü-özünə meydana gələn, hansısa bir səbəbdən asılı olmayan” deməkdir.** Yəni təsadüfi adlandırdığımız bir hadisə guya hansısa səbəbdən baş vermir, özü-özünün səbəbi kimi meydana çıxır. Beləliklə, təsadüf dedikdə bir şeyin səbəbsiz meydana gəlməsini başa düşürük. Bəs səbəb nədir? Aristotələ görə səbəb dördtür: 1) Maddi səbəb; 2) Formalaşdırıcı səbəb; 3) Aktiv səbəb; 4) Məqsəd (bir şeyin qarşısına sırf bir məqsəd qoyaraq hərəkəti). Qeyd olunan ilk 3 səbəbsiz bir şey və ya hadisə meydana gələ bilməz. Bunu heç bir materialist belə qəbul etmir. Elmdə bu müzakirə absurddur. Təsadüfün digər mənası da hadisənin məqsədsiz yaranmasıdır. **Bu mənada kainatda təsadüf varmı? Təsadüf mütləqdir yoxsa nisbi?** Filosof Mürtəza Mütəhhəri bu məsələyə belə şərh verir: *“Hər bir səbəb hətta şüursuz olsa belə, bir hədəfə doğru hərəkət edir. Əgər hər biri bir hədəfə doğru hərəkət edən iki səbəblər silsiləsi olsa, mümkündür ki, onlar müəyyən bir nöqtədə bir-biri ilə kəsişsin və bu zaman bir hadisə baş versin.* Bu hadisəyə təsadüf deyirik. Məsələn, bir nəfər harasa getmək üçün yolu keçmək istəyir və bu zaman bir avtomobil də harasa getmək üçün hərəkət edir; Bir birlərinə diqqət etmirlər, təsadüfən müəyyən anda, yolun müəyyən nöqtəsinə çatırlar və qəza baş verir.

Kainatda da bu cür təsadüf mövcuddur. Bu mənada təsadüfün baş verməsi şübhəsizdir. Geniş və əhatəli baxışa görə isə aləmdə təsadüf yoxdur. Avtomobil qəzasını təsadüf hesab edirik. Qəza sürücünün və yolu keçənin hədəfi baxımından təsadüfdür. Yəni heç birinin hədəfində bu qəza yox idi, amma aləmin ümumi nizamı baxımından bunlar təsadüf deyil. Əgər insan daha dəqiq düşünsə, görər ki, aləmin ümumi nizamı nəzərindən bu qəza da hədəfin və planın bir hissəsini təşkil edir. Bu hadisəni “Təsadüf” bilmək bizim məlumatsızlığımızdan irəli gəlir. *Bir şeyi bilmədikdə deyirik ki, təsadüfdür.* Belə bir misal çəkək: A adlı bir insan su üçün quyu qazır və buradan xəzinə tapır. Bu halda onun “Mən su üçün quyu qazırdım, təsadüfən xəzinə tapdım” deməsi düzgündür. Ancaq başqa birisi məsələn B adlı başqa bir insan orda həmin yerdə qızıl olduğunu bilir. Və bilir ki, kimsə oranı qazsa xəzinəni tapar. Bu halda B nin nöqtəyi-nəzərindən baxdıqda bu hadisənin baş verməsi təsadüf deyil. Ancaq A adlı insanın nöqtəyi-nəzərindən bu təsadüfdür” Filosofun yuxarıda çəkdiyi avtomobil qəzası məsələsinə də diqqət etsək, bu qəza sürücü və piyadanın nöqtəyi-nəzərindən təsadüfdür. Ancaq hər şeyi bilən Allah üçün təsadüf deyildir. Çünki o bilir ki, piyada məhz bu vaxt, burdan, bu sürətlə keçsə, digər avtomobil onu vuracaq. Deməli biz ümumi mənada qəbul etməliyik ki, təsadüf mütləq yox, nisbidir. Biz hadisələrə bizim elmimiz və məlumatsızlığımız üzündən təsadüf deyirik. Bu tarixdən də məlumdur. 4-5 əsr bundan əvvəl Aristotelin materialist nəzəriyyəsinin təsiri altında olan Avropada elmdə “təsadüf” ifadəsi hadisənin daha böyük hissəsini əhatə edirdi. Buna misal o dövrdə abiogenez üçün “sübutları” göstərə bilərik. Bu gün elmdə təsadüf ifadəsi hadisənin çox kiçik hissəsini əhatə etdiyi halda, 4-5 əsr əvvəl abiogenezə sübut üçün Nil çayı daşan zaman və ya taxıl anbarında “birdən-birə” meydana gələn siçovulu sübut göstərirdilər. “Taxıldan, çirkabdan təsadüfən siçovul meydana gəldi.” Buna səbəb elm hadisəni öyrənərkən o hadisəni tamamilə araşdırma bilməməsinə görədir. Kainatın inkişafını öyrənərkən yaranan boşuqlara “təsadüf” ifadəsindən istifadə olunur. Sadəcə son 4-5 əsri araşdırsanız təsadüf ifadəsinin nə qədər kiçildiyini görəcəksiniz. Son nəticə olaraq bizə məlum olur ki, təsadüf kainatda mütləq yox nisbidir. Kainatda nəhəng bir sistemin fəaliyyətdə olduğunu bilirik. Onu da bilirik ki, bu sistemdə kiçik bir dəyişiklik bütövlükdə sistemin dağılmasına səbəb ola bilər. Ayı Yerin ətrafında, Yeri Günəş sisteminə saxlayan da, planetlər arasındakı tarazlığı qoruyan da məhz bu sistemdir. Bu sistem sayəsində biz nə soyuqdan donuruq, nə də istidən bişirik. Qısacası, kainatdakı hadisələrin hamısı müəyyən bir nizam-intizam əsasında baş verir. Yəni burada təsadüflərə qətiyyəyən yer yoxdur. “Mən onunla təsadüfən rastlaşdım” cümləsinə baxaq. Məsələn, fərz edək ki, sən çörək almaq üçün mağazaya gedirsən. Orada uzun müddət görmədiyin bir tanışınla rastlaşırsan. Söhbət zamanı məlum olur ki, o, xəstəxanaya gedirmiş və xəstəxana da sənə gedəcəyini mağazanın yaxınlığında yerləşir. İndi məsələni bir qədər də incələyək. Sənə çörək almağın zərurətdir. Əgər almasan, ac qalacaqsan. Tanışının da xəstəxanaya getməsi zərurətdir. Getməsə, ağrıları artacaq. Yəni ortada zərurətlər var və bu zərurətlər səbəblərin meydana çıxması üçün zəmin hazırlayır. Zərurətlərdən isə təsadüflər doğa bilməz. Belə bir fikir də səsləndirilə bilər ki, niyə məhz o xəstəxana və ya mağaza seçilib? Təbii ki, sənə o mağazanı, tanışının isə o xəstəxanayı seçməyini zəruri edən səbəblər var. Ola bilər ki, mağaza sənə evinin yaxınlığındadır və ya o mağaza daha ucuzdur. Həmin xəstəxanada isə təcrübəli həkim və ya xidmətlərin qiyməti sərfəli ola bilər.

Bunlar hamısı əslində seçimləri zəruri edən səbəblərdir. Buna bənzər nümunələri artırmaq da mümkündür. Ola bilər ki, hansısa olayı zəruri edən səbəb(lər)i ilk baxışdan görməyə və ya anlamayaq. Ancaq bu, o demək deyil ki, həmin səbəblər yoxdur. Bizim bilmədiyimiz və ya görmədiyimiz o qədər səbəblər var ki! Kainatda təsadüflərə yer yoxdur. Hər şey (bizim bildiyimiz və ya bilmədiyimiz, gördüyümüz və ya görmədiyimiz, duyduğumuz və ya duymadığımız) plan daxilində baş verir. İslamda belə bir gerçək var: Allahın (c.c.) icazəsi olmadan bir yarpaq belə budağından qopmaz. Bu gerçəyi anlamayanlar küləyin “təsadüfən” əsdiyini, o yarpağın da “təsadüfən” düşdüyünü zənn edirlər. Halbuki kainat yaradılmazdan əvvəl hansı yarpağın hansı budaqda cücərəcəyi, nə zaman yerə düşəcəyi bəlli idi. Bu dərəcədə planlaşdırılmış bir olaya təsadüf adını vermək nə qədər də ədalətsizlikdir? Baxmaq fərqlidir, görmək fərqli. Görmə bilməyənlər hadisələri “təsadüflərə” bağlayırlar. Olayın dərinliyinə baxmaq şərtidir. Zəhəri əlamətlərə görə qiymət vermək insanları bir çox hallarda aldadır və yanlış nəticələrin çıxmasına səbəb olur. Bir məsələni də xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Bəzən “təsadüf” sözünü ona görə işlədirik ki, hadisələrin əsl mahiyyətini əks etdirən kəlməni bilmirik. “Təvafüq” kəlməsi əslində belə məqamlarda tam yerinə düşür. Bu, “nizamlanmış şəkildə bir-birinə rast gəlmək” mənasına gəlir. Qısacası, həyatda təsadüflər yox, təvafüqlər var. Bütün hadisələrin səbəbi yaxud səbəbləri vardır. Məsələn, istifadə etdiyimiz adi bir qələmdən tutmuş ən yüksək texnologiyaya sahib əşyalara, fotoaparatlara, telefonlara, avtomobillərə, təyyarələrə və s. qədər hamısının bir səbəbi, bir məqsədi vardır. İnsanlar düzəltdikləri bütün bu əşyaları hansısa bir səbəbə və məqsədə bağlı olaraq edirlər, yoxsa ki, kor-koranə, öz-özünə və təsadüfi olaraq etməzlər. Məsələn, fotoaparatu təşkil edən hissələr yaxud onları təşkil edən şüursuz və cansız molekullar milyard illər ərzində heç vaxt öz-özünə, kortəbii şəkildə birləşib, məqsədli şəkildə qərar verib, plan cızıb, dizayn edib hətta adi bir aşağı texnologiyalı fotoaparatu belə istehsal edə bilməzlər. Buna inanan adamın ancaq və ancaq əqli problemi ola bilər. Əgər həmin cansız və şüursuz molekullar adi bir cansız fotoaparatu düzəltmə qüdrətinə sahib deyilsə, bəs onda canlı və şüurlu varlıq olan insanı yaxud onun yüksək texnologiyalı gözünü necə istehsal etməyi bacardılar?